

ANNA BOUČKOVÁ – PRAHA

Michal Sklenář

Postaveny navzdory

Vznik nových římskokatolických sakrálních staveb
v českých zemích v letech 1948–1989

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury – Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2022, 495 s., čb. a bar. obr., jmenný a místní rejstřík, angl. resumé

Když Jiří Vaverka na počátku tisíciletí vydal publikace *Nové kostely a kaple z konce 20. století v České republice* a *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska*, šlo o první a na dlouhou dobu poslední pokus o knižní zpracování stavební situace církví v českém, potažmo československém prostředí po roce 1989, s přesahem do předrevolučního období.¹ Přestože následovalo několik dílčích, širě zaměřených publikací či studií, článků a kvalifikačních prací,² tématu tuzemské sakrální architektury vznikající mezi lety 1948–1989 se výraznější odezvy dostává až v posledních letech. Jako doklad vzrůstu zájmu o dané téma svědčí například výstava Muzea umění Olomouc *Posvátné umění v nesvaté době* spolu se stejnojmenným, čtenářsky úspěšným katalogem³ a doprovodným programem nebo konference *Památky a památková péče v Československu a v dalších zemích střední Evropy ve druhé polovině 20. století* uspořádaná v roce 2021 pod hlavičkou Ústavu dějin umění AV ČR, Ústavu pro studium totalitních režimů, Národního památkového ústavu a Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, jejíž celá jedna sekce byla věnovaná sakrálním památkám v kontextu autoritativních režimů.⁴ Doposud nejzásadnějším příspěvkem se však v tomto směru stala právě na počátku roku 2023 vydaná publikace *Postaveny navzdory: Vznik nových římskokatolických sakrálních staveb v českých zemích v letech 1948–1989*, která se stejně jako většina realizovaných výzkumů zaměřuje primárně na prostředí římskokatolické církve.

Kniha, jejímž autorem je Michal Sklenář, působící v Ústavu pro studium totalitních režimů a ve Vědecké radě Výzkumného centra pro církevní a náboženské dějiny Historického ústavu AV ČR, funguje jako jakási postupně se rozvíjející myšlenková mapa, kde každá nová myšlenka otevírá prostor pro další asociace, paralely, souvislosti, kontrasty. Výsledkem je logicky vystavěná, neobyčejně obsáhlá, téměř pětiset stránková publikace, která v těchto směrech doposud nemá v kontextu literatury věnující se tuzemské sakrální architektuře po roce 1948 období.

Vzhledem ke Sklenářově teoretickému zázemí v oblasti historie a teologie jde o poctivě sestavenou historickou sondu založenou z velké části na primárních pramenech, silně zakořeněnou v církevních a sociálních dějinách a v liturgice. Uměleckohistorický pohled, jehož očekávání se při zaměření publikace na téma úzce související s architekturou může nabízet, se přitom stává pouze nástrojem pro hlubší nahlédnutí do dějin a dokreslení popisovaných příběhů. To však nemusí být důvodem pro postavení knihy mimo pozornost příznivců umění a architektury. Naopak — kniha postupně buduje pevnou základnu, díky které je následně možné lépe porozumět jednotlivým stavbám (nejen) v okruhu církevní architektury, stejně jako myšlenkám a postojům objednavatelů, farníků, architektů či umělců.

Výchozím bodem pro text knihy je otázka, jak je možné, že v letech, která si spojujeme s útlakem církve a s ničením kulturního dědictví včetně církevních památek, se podařilo postavit kostel nebo kapli a poté prostor skutečně užívat ke slavení liturgie. (s. 21) Odpověď autor postupně formuje ve čtyřech oddílech knihy, z nichž pouze jeden je přímo věnován vzniku a dalším osudům sakrálních novostaveb z let 1948–1989. Michal Sklenář totiž v textu velmi dbá na mnohovrstevnaté vykreslení podhoubí, ze kterého tyto stavby vyrůstaly — věnuje se pečlivému vymezení pojmů, hlubšímu porozumění politickému dění v Československu i za jeho hranicemi, pomáhá čtenáři zorientovat se v průběhu, myšlenkách, závěrech a důsledcích druhého vatikánského koncilu, popisuje vnitrocírkevní debaty a kromě vzniku nových staveb neopomíná ani jejich hojně rozšířený zánik po celé republice. Z hlediska dějin architektury je obzvláště cenná část prvního oddílu knihy, která přináší souborný pohled na sakrálně orientované architektonické dění v okolních zemích, aniž se omezuje na lokality českému prostředí myšlenkově, politicky či geograficky nejbližší. (s. 68–92) Vedle dění v NDR, Polsku, Maďarsku či Rusku se tak ke slovu dostává například situace v Litvě, Rumunsku,

Bulharsku či v Albánii. Upozaděno přitom není ani dění ve slovenské části ČSR a ČSSR, která (pokud je v literatuře vůbec zohledněna) se často stává spíše krátkým dovětkem k české části než plnohodnotným textem. Pozornosti historiků a historiček umění by neměla uniknout ani závěrečná kapitola knihy, ve které se Sklenář podrobněji zamýšlí nad druhým vatikánským koncilem ve vztahu k modernitě a sakrální architektuře jako takové. Přichází zde se zásadním postřehem, že ke koncilu i k novým úvahám o podobě církevních staveb došlo v období, kdy epocha modernity spěla ke konci — přesto se k ní církev přiklonila spíše než k tendencím nově se otevírajícího dějinného období. Toto zpoždění Sklenář sleduje také v rovině architektury, v jejímž rámci se předrevoluční sakrální novostavby a nově formulované liturgické prostory přiklání na stranu modernistické tradice, nikoli jednoznačné inovace. (s. 392) Autor zde polemizuje s označením poválečných sakrálních staveb za skutečně moderní, poukazuje na nejisté hledání jejich formy, na jejich rozkolísanost a nejednoznačnost. Síla oddílu přitom spočívá ve skutečnosti, že autor ke koncilu nepřistupuje nekriticky, nýbrž dává čtenářům nahlédnout do postojů jeho příznivců i odpůrců a upozorňuje na jeho pozitivní i diskutabilní aspekty.

Jádro knihy, kolem něhož jsou všechny kapitoly postupně vrstveny, však tvoří medailony několika desítek realizací, které ve velké většině případů představují příklady tuzemských zdárně dokončených realizací římskokatolické církve z období mezi lety 1948–1989. V mnohých případech jde přitom o jejich vůbec první odborné zpracování. Již sám výčet staveb napomáhá k přehodnocení teze v literatuře doposud hojně prezentované, že v daném dějinném úseku vznikla na našem území pouze zanedbatelná hrstka církevních objektů. Vedle nejznámějších a doposud nejreflektovanějších staveb, jakými jsou například kostel sv. Josefa v Senetářově, sv. Mikuláše v Tiché či kaple sv. Václava v Mostě, se Michal Sklenář v knize *Postaveny navzdory* soustředí také na převyprávění méně známých příběhů nových kostelů a kaplí (například z architektonického či uměleckého hlediska obzvláště pozoruhodné realizace v Kozojídkách (s. 328–332), v Blížkově (s. 359–366), Lačnově (s. 314) či Pavlínově (s. 366–369).⁵ Ty zároveň na vybraných místech dále větví pomocí paralelních příběhů a exkurzů, které dopomáhají k ještě konkrétnějšímu vykreslení tehdejších poměrů v Československu a k rozšíření knihy o další souvislosti a kontexty. Vedle zdárně dokončených realizací se navíc kniha nevyhýbá ani příběhům, v nichž nakonec v daném období k započatí, dokončení, otevření či aktivnímu užívání stavby z různých důvodů nemohlo dojít (například Praha-Pankrác, Lidice, Ležáky — s. 205–208). Vzhledem ke skutečnosti, že seznam vybraných realizací nevznikal na základě přísné selekce založené na věhlasu autora, umělecké kvalitě, architektonickém významu staveb či s ohledem na míru jejich dokončení, se i v této části knihy otevírá prostor pro komplexní náhled na problematiku

církve a její (nejen) stavební činnosti ve sledovaném období. Soupis pro knihu zpracovaných staveb tak nakonec v podání Michala Sklenáře čítá na padesát dva objektů — v případě třiceti z nich jde o realizované stavby, dvanáct zastupuje později realizované a přeznačené objekty, tři vůbec nerealizované projekty a sedm z nich umožňuje exkurz do dalších lokalit stojících stranou tematického okruhu knihy. (s. 202) Systematičnost, s jakou autor ke zpracování tématu přistupoval, mimo jiné odráží i logická kategorizace staveb dle doby a okolností jejich vzniku či mapa uvozující oddíl věnovaný konkrétním lokalitám, přehledně zachycující všechny pojednané realizace.

Výše popisovaná šíře textu a snaha o maximální obsáhnutí zvoleného tématu se však současně stává jedním z největších úskalí celé knihy. Nastává zde přitom dvojí problém — zatímco některé pasáže místy až vyčerpávající obsáhlostí přesahují rámec toho, co lze z pozice čtenáře vstřebat a co je pro dále se rozvíjející text nutné sdělit, na jiných místech působí naopak příliš stručně a zanechávají dojem, jako by autorovi v konkrétních momentech knihy došly síly pokračovat v kvantitativně i kvalitativně od počátku vysoce nastaveném standardu.⁶ Například otázce druhého vatikánského koncilu je věnován prostor ve dvou samostatných a značně obsáhlých oddílech na začátku i na konci knihy — vzhledem k tomu, že tuzemská sakrální architektura nebyla výsledky druhého vatikánského koncilu tak zásadně ovlivněna, by však pro pochopení souvislostí postačilo stručnější uvedení do této problematiky. Znatelně lze tento jev taktéž pozorovat například v případě exkurzů a kontrastních příběhů, pomocí kterých Sklenář rozšiřuje vybrané kapitoly o jednotlivých tuzemských sakrálních realizacích z let 1948–1989. Zatímco v některých případech se autorovi skutečně daří přesně zacílit na popisované stavby a obohatit pohled na ně o nové perspektivy, kontexty i historické souvislosti (například situace kolem kostela sv. Václava v Břeclavi a vzniku sakralizované místnosti v objektu fary v kontrastu s kaplí sv. Anny v obci Hradčany, kterou autor popisuje na s. 264), na některých místech představují tyto odbočky jen další rozvětvení a zahuštění textu, které se od původně vytyčeného tématu knihy příliš vzdaluje. Jde například o pozoruhodný, ale tematicky již poměrně vzdálený příběh kaple v koncentračním táboře Dachau (s. 214–215) či jednotlivé podkapitoly věnované kvazináboženským stavbám (s. 301–307), které je zajisté třeba zmínit, nicméně se lze ptát, do jaké míry je třeba se jim věnovat ve formě samostatných medailonů.

Místy text současně vzbuzuje dojem, jako by se z něj v jeho šíři zásadní informace úplně vytratily. Děje se tak hojně třeba v otázce autorství jednotlivých staveb a uměleckých intervencí, které jsou v některých kapitolách úplně opomenuty (kaple Panny Marie Růžencové ve Velkých Karlovicích-Léskové), nebo je role umělce v příběhu značně upozaděna. Michal Sklenář

se sice v první části knihy blíže zaměřuje na osudy architektů Jaroslava Cuhry a Jana Sokola — Sokolův medailon, okleštěný na jeho plánované intervence v interiéru katedrály sv. Víta v Praze, však vedle podrobnějšího a o plány obohaceného textu věnovaného Cuhrovi působí podobně schematickým dojmem, jako je tomu v některých dílčích medailonech staveb, exkurzů a kontrastních příběhů. Ohlédneme-li se však ještě jednou k šíři textu, kterou může být pro čtenáře náročné vstřebat, je třeba poznamenat, že zde dobře funguje logické rozdělení knihy na čtyři samostatné oddíly a jejich další členění na jednotlivé podkapitoly. Jak sám autor předznamenává na začátku knihy (s. 17–18), umožňuje čtenáři tato jasná strukturalizace zacílit pozornost pouze na konkrétní témata, lokalitu či časový úsek let 1948–1989 a oproti klasickému čtení si tak zužovat či rozšiřovat množství přijímaných informací dle vlastních preferencí a potřeb.

Vedle bezpochyby velmi kvalitní bohaté obrazové přílohy, která sestává z historických i současných fotografií vybraných lokalit, by knize k větší čtenářské přívětivosti a dokreslení popisované situace pomohl také znatelnější fokus na architektonické plány zamýšlených i realizovaných staveb. Ty doprovázejí jen několik kapitol, přitom u některých významných příběhů úplně chybějí, ačkoli o nich do značné míry text pojednává (namátkou v případě kostela pro Letnou od Michala Sborowitze či plánů na kapli sv. Václava v Mostě od Bohuslava Čapka). Je také škoda, že autor v exkurzech a kontrastních příbězích více nevyužil potenciálu skrývajících se v realizacích nekatolických společenství. Jak ukázal již výstavní projekt *Posvátné umění v nesvaté době*, na jehož katalogu se Michal Sklenář podílel, vzniklo ve sledovaném období mimo římskokatolický okruh několik pozoruhodných staveb, které by se nabízelo srovnat s realizacemi, jež Sklenář vybral pro svou monografii. Vedle realizací představujících echa předchozího období by bylo možné postavit například dřevěný československý kostel v Praze-Braníku (Pavel Bareš, 1947–1948),⁷ skupinu kostelů vyrůstajících z kvasu pražského jara by mohly příhodně doplnit medailony československého sborového domu v Praze-Kobylisích (Ernst Gisel, 1969–1971)⁸ nebo sborového domu Církve bratrské v Horní Jasence (Pavel Vaněček, 1968–1972).⁹ Sbor Znovuzrození Církve československé husitské v Benešově (Petr Kovář, Daniela Fenclová, 1982–1992)¹⁰ by se zase nabízelo díky podobným příběhovým rysům srovnat s kostelem sv. Václava v Mostě. Je však zřejmé, že takto by se kniha dále rozrůstala. Již zmíněný katalog *Posvátné umění v nesvaté době*, který je sám o sobě zásadním příspěvkem do diskuze o předrevoluční sakrální architektuře a umění, lze vzhledem ke svému konfesně širšímu záběru i uměleckohistoricky orientovanému přístupu doporučit jako ideální materiál pro rozšíření dalších souvislostí při četbě Sklenářovy knihy.

Výše zmíněné poznámky však nijak nesnižují celkovou kvalitu Sklenářovy práce. Přínos publikace je

nesporný, a to nejen pro historické vědy včetně dějin umění, ale především pro její potenciál zprostředkovat čtenářům širší vhled do popisované doby *totalitního panství*. Kniha architekturu používá jako efektivní nástroj pro plastické vykreslení jedné dějinné etapy a smývá tak hranice mezi jednotlivými vědeckými oblastmi. Nové, doposud nepublikované poznatky i obrazová dokumentace, nastíněné souvislosti, nové perspektivy — to vše v sobě navíc zrcadlí autorovo několikaleté úsilí o pevné, komplexně pojaté teoretické ukotvení tématu, k jehož naplnění v knize bezpochyby dochází. Na seznam literatury věnované tuzemské poválečné architektuře tak po letech přibývá další, dodnes nejpodrobnější studie, která se v budoucnu může stát (a doufejme, že také stane) spolehlivou základnou pro další výzkum.¹¹

POZNÁMKY

1 Jiří Vaverka a kol., *Nové kostely a kaple z konce 20. století v České republice*, Kostelní Vydří 2001. — Idem, *Moderní sakrální stavby církví a náboženských společností na území Čech, Moravy a Slezska*, Brno 2004.

2 Namátkou například Pavel Kopeček, *Liturgie a architektura. Moderní sakrální architektura v Čechách a na Moravě*, Olomouc 2014, s. 72–74. — Zdeněk R. Nešpor — Blanka Altová, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009. — Vladimír Šlapeta, *Chrámové stavby v našich zemích, Umění a řemesla XXXVI*, 1991, č. 3, s. 33–41. — Norbert Schmidt, *Fénix sakrální architektury, ERA21*, 2004, č. 4/4, s. 50–51. — Jiří Pometlo, *Sakrální stavby v českých zemích (1945–2004), ERA21*, 2004, č. 4/4, s. 62–67.

3 Kniha získala první místo v soutěži Gloria musaealis v kategorii Muzejní publikace roku 2022 a v srpnu 2023 se dočkala již třetího vydání. Šárka Belšíková — Ivo Binder (edd.), *Posvátné umění v nesvaté době. České sakrální umění 1948–1989*, Olomouc — Praha 2022.

4 <https://www.ustrcr.cz/akce/pamatky-a-pamatkova-pece-v-csr/>, vyhledáno 26. 9. 2023.

5 Stavba v Pavlínově nicméně nakonec nemohla být jako kaple užívána.

6 V části případů může jít zajisté o jev související s nedostatkem dochovaných pramenů, které se vzhledem k dosavadní neprobádanosti tématu staly klíčovým zdrojem pro vznik knihy.

7 Belšíková — Binder (pozn. 3), s. 160–161.

8 Ibidem, s. 168–170.

9 Ibidem, s. 227.

10 Ibidem, s. 53–54.

11 Autor v závěru knihy sám uvádí, že „zřejmý potenciál má výzkum založený výhradně na architektonickém či uměnovědném hledisku“, s. 419.